

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Mogyoródi Emese

A Szókratész-per

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

A SZÓKRATÉSZ-PER

Dr. habil. Mogyoródi Emese

10. Téma

A per szociálpszichológiai háttere

Szegedi Tudományegyetem
Cím: 6720 Szeged, Dugonics tér 13.
www.u-szeged.hu
www.szechenyi2020.hu

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

10. TÉMA: A PER SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI HÁTTERE Mogyoródi Emese

2. Lecke

Általános előítéletek:
Arisztophanész
portréja

15 – 20
PERC

Szókratész elítéléseinek szociálpszichológiai okai között fent említettük azokat az **általánosan elterjedt előítéleteket** vele szemben, amelyekre **„korábbi vádakként”** utal, és Arisztophanésszel köt össze. Hogy ezek miben is állnak, és pontosan miként játszhattak szerepet elítélésében, annak felvázolása érdekében röviden át kell tekintenünk a hírhedt portrét, melyet Arisztophanész *A felhők* című komédiája nyújt Szókratészról.

Arisztophanész portréja Szókratészról

1. Arisztophanész *A felhők* című komédiájában egy Sztrepziadész nevű középpolgár, akinek mihaszna, „úrizáló” fia fojtogató adósságokba keveri, mivel lovakra herdálja a pénzt, megpróbálja őt rávenni, hogy Szókratész **„Gondolkodójában”** (105) tanulja ki a retorika mesterségét, hogy a behajtók előtt kimagyarázza az adósságokból:

„STREPSIADES:
Mondják, **ezeknél mind a két beszéd**
Megvan, tudniillik igaz, és hamis:
Ezek közül **a második, ha szól,**
A leggaládabb ügyben nyertes az.
Ha hát ezt megtanulnád, a hamist,
A mely adósság érted nyom, biz’ egy
Fillért sem adnék abból meg soha.”
(*A felhők* 113-131, ford. Arany János.)

A fiúnak (Pheidippidésznek) persze nincs inyére a tanulás, sem efféle helyek látogatásával lovagársai előtt lejáratni magát, így Sztrepziadész maga megy el a Gondolkozdába. Ott először Szókratész egy tanítványával beszélget, aki beszámol neki a mester egy-két felettébb elmés – bolhákkal,

szúnyogokkal – kapcsolatos bölcselméről, majd meglátja a többi tanítványt, amint lehajolva „a földalattit keresik” (188), alfelükkal pedig „csillagokat vizsgálnak” (194), miközben végül egy „tyúkkosárban” az égből leereszkedik közéjük Szókratész is.

Miután egy koszorúval sebtiben beavatják, Sztrepziadész Szókratésztól többek között megtudja, hogy nem léteznek hagyományos istenek (különösképp nem Zeusz), helyettük a Felhő Asszonyok uralkodnak, akiktől meg lehet tanulni a „szemfényvesztést, csűrés-csavarást, leleményt, s jól tudni hazudni” (317-318). Meg is idézi őket (a felhőket a Kar személyesíti meg), miközben elmagyarázza a hitetlenkedő Sztrepziadésznek, hogy nem Zeusz csinálja az esőt és a mennydörgést, hanem a Felhők és egy Tölcsér (örvény), majd elfogadtatja vele, hogy semmiféle más isten nem létezik, csak „a Chaos, és e Felhők, meg a Nyelv” (424).

2. Szókratész tehát okítani kezdi Sztrepziadészt, akiről azonban hamarosan kiderül, hogy meglehetősen feledékeny, és se tehetsége, se kedve nincs verslábakról, versmértékről, hím- és nőnemű főnevekről tanulni, még kevésbé képes a Gondolkozda fizikai viszontagságait (a ruhátlanságot és a poloskákat) elviselni, úgyhogy Szókratész elzavarja. A Felhők azonban lehetőséget adnak rá, hogy maga helyett a fiát küldje el tanulni.

3. Sztrepziadész tehát elcipeli Szókratészhez a kelletlen Pheidippidészt, ahol nem is Szókratésztól, hanem a megszemélyesített Igaz és Hamis Beszédtől (882-883) hallhatja először a retorika fogásait.

Az Igaz és Hamis Beszéd szócsatájukban először is hosszasan egymást pocskondiázzák, majd a Kar (a Felhők) felszólítására az Igaz Beszédnek a régi nevelési eszményt, a Hamis Beszédnek az újakat

Az „igaz”, illetve „hamis beszéd” ugyanaz a kifejezés, mint a *Védőbeszéd*ben (18b) az „erősebb”, illetve „gyengébb érv” – ez *Prótagorasz* tanítására utal (vö. 2. Téma, 3. Lecke).

kell bemutatnia és védelmébe vennie, hogy összemérjék érvelő képességüket és meggyőző erejüket, illetve Pheidippidész választhasson a kettő között.

Az Igaz Beszéd a hajdaniak spártaian szigorú, katonás, a józan mértékletességre (szóphroszüné) intő nevelési módszereit dicsőíti és kiemeli, hogy ennek köszönhetőek a marathóni hősök, míg a mai fiatalokat elpuhultság, kicsapongó életmód, bujaság, az idősebbekkel szembeni tiszteletlenség, szájalás a népgyűlésen, perpatvaros ügyek jellemzik. Végül óva inti Pheidippidészt a Hamis Beszédtől, nehogy elhitesse vele, hogy a helytelen a helyes, a helyes helytelen.

A Hamis Beszéd a meleg fürdőt Héraklészre hivatkozva veszi védelmébe, a népgyűlést Homéroszra, de legfőképp támadja a józan mértékletességet mint nevelési ideált:

„HAMIS BESZÉD:

Nézd, ifju, mennyi bajt csinál az a józan szerénység,
És mennyi kéjét és gyönyört el fog rabolni tőled:
Fiú s leány szerelmeit, kockát, kacajt, tivornyát;
Pedig mi haszna éltedet mind e nélkül leélni!
No ládd-e. Most áttérek a természet ösztönére.
Hibát tevé? más asszonyát szeretted s rajta csíptek?
Véged van: nem tudod magad szóval kivágni. Ámde,
Velem tartván, táncolj, ne vess, ne szégyelj, éld világod!
Paráznaságon férj ha kap, nyelveld le: nem hibáztál;
Hivatkozzál magára Zeüsz istenre, és föllebbezd
Ügyed hozzá, mint kit szintén legyőz a nők szerelme:
Hogyan lehetnél hát nagyobb, istennél, te halandó!”
(*A felhők* 1071-1082, ford. Arany János.)

Végül az érvek súlya alatt az Igaz Beszéd megadja magát, Sztrepziadész pedig ezt látva lelkesen buzdítja fiát, hogy tanulja ki Szókratésztól az ilyesféle retorikát; noha kissé kelleetlenül, a fiú belemegy, de megfenyegeti az apját, nehogy még megbánja!

4. Szókratész beállít a hitelezők fizetésnapját számolgotó Sztrepziadészhez, hogy bemutassa fia újonnan szerzett tudományát, és megkapja fizetését (egy zsák lisztet). Sztrepziadész örvendezik, mert Pheidippidész mindjárt egy kis bemutatót tart neki, ahol demonstrálja, miként képes forgatni a szavakat. Amikor azonban megjelennek a pénzüket követelő, perrel fenyegető hitelezők, Sztrepziadész a Szókratésztól felszedett nyelvtani és meteorológiai badarságokkal maga próbálja őket semlegesíteni, majd az egyiket veréssel fenyegetve üzi el. A Kar elítéli, hogy valaki így bánik jogos jussukat követelő hitelezőivel, és rosszat sejt.

5. **Sztrepziadész** futva menekül ki saját házából, és ország-világnak panaszolja, hogy **a fia ütlegeli**. Próbál a szégyenérzetére hatni, de **a fiú megfenyegeti, hogy bebizonyítja, ez igenis igazságos dolog**. Vitájuk a Kar előtt zajlik, ahol kiderül, a fiú megelőzőleg hogyan pocskondiázta odahaza az apja által foganatosítani kívánt régi nevelési ideálokat, és hogy kaptak emiatt össze. **Pheidippidész**, úgy látszik, rákapott az újfajta beszédmódra, és **a Kar előtt érvelni kezd az apjával szembeni bánásmódja jogossága mellett**: hiszen ő is verte őt gyerekkorában. A szülők tiszteletének törvényét is csak emberek hozták, mi akadály lenne, hogy holnaptól más törvény legyen? Lám, a fiatal kakas is veri az apját. Sőt, az anyját is meg fogja verni, és bebizonyítja, hogy ez igazságos! Sztrepziadész átkozza a Felhőket, hogy hitt nekik, és ide jutott, ám a Felhők vele szembeni iróniája maró:

„KAR:
Mindenkor így teszünk mindenkivel,
Ha látjuk, hogy gonosz dolgokra vágy,
Míg végre bajba ejtjük, **hogy tanulja**
Tisztelni, félni az isteneket.”
(*A felhők* 1458-1461, ford. Arany János.)

Sztrepziadész bánja már vétkeit, és az atyákat oltalmazó Zeuszra hivatkozva arra buzdítja fiát, hogy **álljanak bosszút Szókratészen**. A fiú azonban a fejéhez vágja, hogy nincs Zeusz, hanem egy Tölcsér uralkodik, majd otthagyja. Sztrepziadész tehetetlen dühében felgyújtja a Gondolkozdat, Szókratész és tanítványai futva menekülnek, miközben Sztrepziadész dühösen utánuk kiáltja:

„STREPSIADES:
Mert hát mi ész volt meggyalázni az
Isteneket s a hold útjait keresni?
Kergesd, dobáld, üsd! sok egyéb okért, de
Főképp az istenek bántalmiért!”
(*A felhők* 1506-1509, ford. Arany János.)

A portré és az istentelenség

Arisztophanész mulatságos és rendkívül szórakoztató története, valamint a benne ábrázolt Szókratész tökéletesen alátámasztja azt a két rágalmat, amelyekre Szókratész „korábbi vádakként” utal Platón *Védőbeszédében* (18a):

„Lássuk csak, mit is beszéltek a rágalmazók, amikor vádaskodtak ellenem? Tekintsük tehát úgy, mintha valóban bevádoltak volna, és mintegy olvassuk fel esküvel megerősített vádiratukat: »Szókratész jogtalanságot követ el és olyasmibe üti az orrát, ami nem tartozik rá, mert föld alatti és égi dolgokat kutat, a gyengébb érvet erősebbé teszi, és másokat is effélékre tanít« -- valahogy így hangzik. Magatok is láttatok ilyesmit Arisztophanész komédiájában, ahol egy bizonyos Szókratész »légben jár«, és sok más badarságot összehord, olyasmiket, amikhez én a világon semmit sem értek” (*Szókratész védőbeszéde* 19b-c).

Az első „vádpon” nem más, mint hogy olyan természetfilozófus, aki naturalizálja a hagyományos mitológiai isteneit (nem Zeusz „esőzik”, hanem a felhők; Zeusz helyett egy „tölcsér” uralkodik), vagyis ezzel tagadja létezésüket, természeti magyarázatokat ad olyasmire, ami a mitológia és a görög vallásos hit szerint istenek közbeavatkozásának köszönhető.

Az Arany János által „tölcsérként” fordított kifejezés (*diné*: „örvény”) kozmogóniai szerepet játszik egyes preszókratikus filozófusoknál (Empedoklésznál, Anaxagorasznál és az atomistáknál).

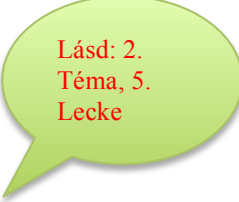
A komikum forrása persze nem csak ez, hanem az is, hogy Szókratész paradox módon istennökként imádja és tiszteli a Felhőket (imádkozik hozzájuk, megidézi őket); sőt, tőlük lehet megtanulni a „szemfényvesztést, csűrés-csavarást, leleményt, s jól tudni hazudni” (317-318).

Ugyanis ez a második „vádpon”: Szókratész olyasféle, erkölcsi gátlások nélküli szofista, aki „a gyengébb érvet erősebbé teszi” (18c), vagyis – amint Sztrepzsiadészt épp ez motiválja, hogy tőle tanuljon, illetve fiát hozzá küldje – erkölcsileg igazolhatatlan ügyeket vesz védelmébe, és hoz fel mellettük meggyőzőnek tűnő (szofisztikus) érveket.

Arisztophanész Szókratész portréja zseniálisan kapcsolja össze egymással a természetfilozófiát és a szofisztikát, méghozzá oly módon, hogy az nem csak a kettő közös nevezőjét (istentelenség, mely természetszerűleg magában foglalja az erkölcstelenséget is) domborítja ki, hanem egyúttal megvilágítja azt is, miként vezetnek „az ifjak megrontásához”.

Ezt az **Igaz és Hamis Beszéd** szópárbaja teszi világossá. Az Igaz Beszéd („az erősebb érv”) a hagyományos, mondhatni „konzervatív” nevelési ideálok mellett érvel, és egy olyan erényt vesz védelmébe (a **józan mértékletességet**), mely voltaképp minden egyéb erény forrása, minthogy az egyén önző, személyes érdekeinek feltétlen érvényesítésétől, vágyainak minden áron való kielégítésétől óv meg.

A **Hamis beszéd** („a gyengébb érv”) a „modernitást” képviseli, és természetesen az ellenkezője mellett érvel, vágyaink gátlástalan kielésére biztat. Figyelemre méltó, hogy ennek igazolásaképp az **önző phüszisz párti szofistákhoz** hasonlóan „a természet ösztönére” hivatkozik, valamint **Euthüphrónhoz** hasonlóan olyan **mitikus történetekre, amelyekben az istenek erkölcstelenül viselkednek** (*A felhők* 1071-1082, fent idézve).

Lásd: 2.
Téma, 5.
Lecke

Az amúgy is tékozló, kicsapongó életet folytató Pheidippidész persze ekkor már szívesen áll be Szókratész tanítványának, majd be is mutatja „tudományát” a saját apjának azzal, hogy **jól elveri**, és a Hamis Beszédéhez hasonló érvekkel támogatja meg istentelen viselkedését.

A szofisztikával kombinált természetfilozófia így vezet oda, hogy a fiúkat az apák ellen fordítja, akik azután **a hagyományos erkölcsöket és értékrendet lelkiismeretfurdalás nélkül dobhatják sutba**, mivel erkölcstelenségeiket immár **elméletileg is képesek alátámasztani**.

A történet csattanója, hogy **a Kar nem a fiút, még csak nem is Szókratészt okolja a történetekért, hanem az együgyű Sztrepziadészt** (vö. *A felhők* 1458-1461, fent idézve), aki azzal az erkölcstelen szándékkal adta a Gondolkozdába fiát, hogy kimagyarázza őt a jogos jussukat követelő hitelezők előtt, holott nyilvánvalóan ő a felelős azért, hogy Pheidippidész oly semmirekellő ifjúvá lett, s hogy fia kényének-kedvének engedve egyáltalán adósságokba keveredett. **Sztrepziadész ellenben tehetetlen dühét az „istentelen” Szókratész ellen fordítja**, ahelyett, hogy magába szállna és a saját felelősségét firtatná.

További olvasmányok:

Arisztophanész: *A felhők*. Ford. Arany János. In: *Arisztophanész vígjátékai*. Európa könyvkiadó, Budapest 1988, 110-156.

Érdekesség:

A UCSC (University of California Santa Cruz) Klasszika filológia hallgatóinak előadása (eredeti ógörög nyelven, angol felirattal) (Arisztophanész: *A felhők* 2012):

<https://www.youtube.com/watch?v=9BMVvIzvEc4>

Ellenőrző kérdések:

1. Miért akarja elküldeni Sztrepziadész a fiát Szókratész Gondolkozójába?
2. Milyen, az istenekre vonatkozó tudásba „avatja be” Szókratész Sztrepziadészt?
3. Milyen nevelési ideálok mellett érvel az Igaz Beszéd, és mivel támasztja alá?
4. Mi mellett érvel a Hamis Beszéd, és mivel támasztja alá állításait?
5. Miben állnak a „korábbi vádak” Szókratésszel szemben, és hogyan demonstrálja ezeket *A felhők*?

Kiválósági kérdések, feladatok:

1. Milyen benyomást kelt Arisztophanész Szókratész tudományáról, amikor oktatni kezdi Sztrepziadészt?
2. Miben áll az „önző *phüszisz* párti” ideológia, és hogyan jelenik meg *A felhők*ben?
3. Hogyan világítja meg *A felhők* a kapcsolatot Euthüphrón vallásos képzei és a szofisták által befolyásolt köznapi vallásosság között?